

Krystyna Białoskórska

Wąchock, woj. kieleckie. Opactwo OO Cystersów

Informator Archeologiczny : badania 9, 223-229

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Materiały znajdują się w Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej P. P. PKZ Oddział w Warszawie.

WARSZAWA - GROCHÓW
ul. Górników

patrz
okres lateński

WĄCHOCK
woj. kieleckie
Opactwo OO Cystersów

Wojewódzki Konserwator
Zabytków w Kielcach

Badania prowadziła dr Krystyna Białoskórska. Finansował WKZ w Kielcach. Piąty i szósty sezon badań. Opactwo OO. Cystersów. I połowa XIII wieku /z przekształceniami XVI-XVII w./.

Badania ratownicze prowadzone w 1974 i 1975 roku były kontynuacją prac z 1962, 1964 i 1966 roku. Objęto nimi obszar zajmowany przez kompleks zabudowań klaszternych opactwa OO. Cystersów. W ostatnich sezonach skoncentrowano się wewnątrz głównego czworoboku claustrum - w pomieszczeniach skrzydeł południowego i wschodniego oraz w wirydarzu głównym.

Wśród badanych zjawisk kulturowych związanych z problematyką zabytku i jego terytorium, należy wyróżnić:

- I. architekturę klasztoru, wzniesionego w latach około 1218-1239 przez włoski warsztat Mistrza Simona, ze szczególnym uwzględnieniem partii, które uległy całkowitemu zniszczeniu lub przekształceniu w epoce nowożytnej /XVI-XVII w./;
- II. proces realizacji trzymastowiecznego zespołu architektonicznego, w tym zwłaszcza funkcjonowanie i wyposażenie placu budowy;
- III. opactwo ufundowane przez biskupa krakowskiego Gedkę w r. 1179 - zagadnienie lokalizacji i formy założenia prowizorycznego;
- IV. okres wyprzedzający funkcję klasztoru cysterskiego;
- V. dzieje obiektu w końcowej fazie średniowiecza i czasach nowożytnych.

Wyniki wykopaliskowe z ostatnich dwóch sezonów:

I. Opactwo trzynastowieczne. Odkrycia dostarczyły elementów umożliwiających odtworzenie nie istniejących obecnie części claustrum romańskiego. Są to:

1. duże pozostałości calefactorium /skrzydło południowe/, wypełniającego pierwotnie przestrzeń między refektarzem i zachodnią elewacją południowego krańca skrzydła wschodniego. Składają się na nie:
a/ fragmenty kwadratowej sali ogrzewalni o wymiarach 8 x 8 m,
b/ relikty rozbudowanego systemu ogrzewczego typu antycznego hypocaustum.
2. pozostałości budynku latrynowego występującego w zakończeniu skrzydła wschodniego i związanego z nim odcinka klasztornej sieci kanalizacyjnej. Wznosił się on na planie prostokąta /7,85 x 5,23 m/ jako dwukondygnacyjna wyodrębniona partia. Było to urządzenie w całości murowane, co potwierdza ciosowa obudowa ścian północnych i zachodnich koryta odkopana z nikłymi fragmentami kamiennego dna,
3. reszty krużganków romańskich: a/ zachowane do znacznej wysokości ciosowe narożniki elewacji wirydarzowych z przynależnymi do nich odcinkami ławy fundamentowej, b/ ślady po posadowieniu ceramicznej posadzki wyznaczającej trzynastowieczny poziom użytkowy dla galerii wschodniej i południowej.
4. liczne zabytki luźne pochodzące ze zniszczonych w XVII wieku części opactwa romańskiego. Dominują detale architektoniczne, segmenty ciosowych i ceglanych żeber sklepieniowych, fragmenty gzymsów, ościeży portalowych i okiennych, trzonów kolumn i wsporników, odłamki rzeźbionych konsol sklepieniowych, wielka ilość destruktywów budulca kamiennego i ceglano-ceglanego, kilkaset egzemplarzy ceramicznych różnokształtnych, barwnie szklwionych płytek posadzkowych, bardzo liczne fragmenty stosowanych w Wąchocku odmian dachówki (płaska i półkolista), z czego wiele różnobarwnie szklwionych.

Wszystkie ujawnione relikty przynależne do trzynastowiecznej fazy opactwa pozwalają na niemal pełne odtworzenie formy całości ówczesnego założenia klasztornego.

II. Okres budowy klasztoru trzynastowiecznego. Wyodrębnienie go jako osobnego problemu badawczego jest uzasadnione z uwagi na bogactwo materiałów archeologicznych związanych z działalnością włoskiego warsztatu budowlanego. Są one źródłem obfitych informacji co do zagospodarowania i technicznego wyposażenia placu budowy. Najnowsze wyniki dorzuciły wiele istotnych elementów do faktów ujawnionych w latach 1962-1963 i 1965, kiedy to odkryto cegielnię, reszty dwóch pieców i magazyn gliny oraz wielki piec do wytopu rudy żelaznej. Ostatnie badania przyniosły następujące znaleziska:

1. Fragment negatywu fundamentu prowizorycznego budynku wzniesionego na potrzeby warsztatu.
2. Pozostałości 17 obiektów przemysłowych zachowanych w postaci jam różnych kształtów i rozmiarów oraz śladów po posadowieniu 31 drewnianych słupów i kołków o zróżnicowanym przekroju z wyjątkiem dwóch jam wszystkie pozostałe tworzyły regularny szereg. Forma: niektórych, ich usytuowanie w stosunku do zabytków odkopanych w refektarzu i materiał pochodzący z wypełniska lub bliskiego otoczenia sugerują, że są to w większości relikty pieców związanych z przemysłem szklarskim oraz metalurgicznym, obejmującym pozyskiwanie metali kolorowych i odlewnictwo.
3. Zabytki luźne dokumentują pracę w/w warsztatów. Nasycone nimi były wypełniska zdemontowanych obiektów, jak i zalegająca ponad nimi warstwa niwelacyjna. Są to głównie destrukty gotowych wyrobów, odpady produkcyjne, resztki zlikwidowanych urządzeń: a/ piaskowcowe odpady kamieniarskie, b/ liczne rodzaje wytwarzanej ceramiki budowlanej i stołowej, która stanowiła uboczną produkcję cegielni, różniąc się zasadniczo od ceramiki lokalnej odmiennymi formami naczyń, technologią wypału i stosowaniem różnobarwnego szkliwa, c/ bryły kilku typów zaprawy wapiennej /w tym też hydraulicznej, d/ uszkodzone przedmioty żelazne - przeważnie gwoździe i duża liczba żużli żelaznych, e/ ścinki blachy ołowianej, sztabki i bryłki ołowiu i może żuźle, f/ fragmenty blaszek i sztabek miedzianych, żuźle, g/ odłamki szkła witrażowego /niektóre ze śladami ornamentowania/, żuźle szklane, h/ węgiel drzewny, i/ bryły polepy z rozebranych pieców przemysłowych.

Dla zawartości warstwy warsztatowej charakterystyczne są też odpadki kuchenne w postaci szczątków kostnych zwierzęcych i rybich oraz skorup jaj.

4. Skarb brakteatów /w 1974 r./, czas wybicia i ukrycia wiąże się z okresem budowy opactwa trzynastowiecznego. Są to brakteaty wotywno-wytworne w liczbie 16. Zostały one zakopane w jednej z jam po rozebranym piecu /nr VII, południowa galeria krużganku/; wykonano je z blaszek miedzianych posrebrzanych i srebrnych /średnica 15-16 mm/. Reprezentują osiem różnych odmian w zależności od zdobionych je symbolicznych przedstawień, którym w trzech wypadkach towarzyszą inskrypcje. Cechy stylistyczne i wysoki poziom rzemiosła pozwalają przypisać je złotnikowi włoskiemu czynnemu w ramach warsztatu Mistrza Simona.

III. Opactwo dwunastowieczne. Badania ostatnich dwóch sezonów uważają do wykluczenia lokalizacji prowizorycznych zabudowań klasztornych na obszarze zajmowanym przez zespół trzynastowiecznych gmachów konwentualnych, przynajmniej w odniesieniu do przebadanych dotąd części założenia. Są podstawy, aby przypuszczać, że najstarsza siedziba opactwa znajdowała się w bliskim sąsiedztwie obecnej.

IV. Okres wyprzedzający fundację opactwa cysterskiego. Jest to zagadnienie całkowicie nowe. Wyłoniło się w konsekwencji następujących odkryć: 1/ reliktyw nieznanego budynku kościelnej; 2/ cmentarzyska; 3/ drobnych resztek niezidentyfikowanego obiektu istniejącego przed wzniesieniem wspomnianego kościoła; 4/ zabytków poświadczających uprawianie na miejscu rzemiosła rogowniczego.

1. **K o ś c i ó ł**. Ujawnione reszty obejmują ocalałe fragmenty kamiennych fundamentów i ich negatywy przynależne do następujących części budowli: a/ prezbiterium, b/ partii nawowej.

Umożliwiają one podjęcie teoretycznej rekonstrukcji obiektu. Byłaby to orientowana budowla murowana złożona z trójnawowego, trójprzęsłowego korpusu z wbudowaną w zachodnie przęsło nawy głównej emporą, wspartą na okrągłym słupie środkowym i dwóch prostokątnych pilastrach przyściennych oraz z przylegającego doń od wschodu bardzo płytkiego, wyodrębnionego ryzalitu ołtarzowego, zamkniętego płasko /wymiary zewnętrzne: głębokość 1,75 m, szerokość 8,80 m/. Pełna zewnętrzna długość kościoła wynosi 14,8 m, wewnętrzna 12,3 m. Sciana zamykająca prezbiterium i rewers fasady na odcinku nawy głównej otrzymały po parze bliźniaczych, szerokich i płytkich wnęk, szeregi podobnych, lecz drobniejszych nisz, prawdopodobnie w liczbie pięciu, posiadały też nawy boczne. Arkady między nawowe spoczywały na dwóch parach filarów /przypuszczalnie czworokątnych/ wzmocnionych od strony nawy środkowej pilastrami lub półkolumnami.

Sprawa datowania i funkcji zabytku, co do którego brak przekazów źródłowych, wymaga dalszych badań. Możliwość jego przynależności do opactwa dwunastowiecznego, nie wydaje się potwierdzać w świetle odkryć roku 1975. Sugerują one ze znacznym prawdopodobieństwem wiek XI. Kościół przetrwał do I połowy XIII wieku i został rozebrany przez budowniczych z warsztatu Mistrza Simona.

2. **C m e n t a r z y s k o**. Jego obecność we wschodniej galerii krucżanku stwierdzono w roku 1966. W 1975 roku przebadano większą powierzchnię, co umożliwiło rozpoznanie nekropoli i wyodrębnienie dwóch faz jej funkcjonowania: a/ młodsza wiąże się z trzynastowiecznym założeniem klasztornym; b/ starsza - wyprzedza fundację opactwa i budowę gmachów romańskich.

Spośród ujawnionych 18 pochówków, 16 przynależy do fazy starszej. Są to wyłącznie groby szkieletowe w układzie rzędowym, tworzące miejscami potrójne nawarstwienie. Zmarli byli zwróceny głowami na zachód. W sześciu przypadkach stwierdzono relikty drewnianych trumien. Górna warstwa grobów nosiła ślady uszkodzeń trzynastowiecznymi pochówkami cysterskimi. Do interesujących należą groby: nr 1 - dziecinny, nr 3 - ze zmarłym ułożonym na lewym boku, nr 11 - z zachowanym fragmentem tkaniny i dwiema bryłkami skorodowanego przedmiotu szklanego /paciorek ?/, nr 17 - z dobrze czytelnym zatrysem trapezowatej trumny. Wkop tego

grobu przeciął starszą konstrukcję drewnianą.

Nekropolia sięgała początkami może jeszcze schyłku XI wieku i funkcjonowała do pierwszych lat XIII stulecia.

3. Faza poprzedzająca budowę kościoła 1. Natrafiono na fragment jamy niewiadomych rozmiarów i przeznaczenia, przeciętej przez fundament fasady budowli kościelnej. Brak w wypełniku jakiegokolwiek charakterystycznego materiału zabytkowego, uniemożliwia sprecyzowanie chronologii i funkcji obiektu.

4. Rzemiosło rógownicze. Dowodów uprawiania go dostarczył materiał pochodzący z obszaru zajętego przez kanał latryn i zachowane pod nim relikty prowizorycznego budynku drewnianego z okresu budowy opactwa romańskiego. Należy do nich 12 fragmentów poroży jelenia ze śladami obróbki. Mimo, iż znaleziono je w trzynastowiecznej warstwie niwelacyjnej, nie wydaje się wiązać z czynnym wówczas warsztatem cysterskim. Odniesiono je hipotetycznie do czasu przed fundacją klasztoru.

Materiał zabytkowy przynależny do przedcysterskiej fazy dziejów Wąchocka, wyjąwszy wyposażenie grobów, na wszystkich przebadanych dotąd miejscach występował jako składnik trzynastowiecznej warstwy z okresu budowy opactwa. Dostał się tam w trakcie prowadzonych wtedy prac niwelacyjnych. Dominuje ceramika pochodzenia lokalnego, włączając nieliczne relikty naczyń szklonych; z tym samym zespołem zabytków mogą się wiązać trzy skorodowane paciorki szklane. Trudniejsze do wydzielenia są ewentualne wcześniejsze przedmioty metalowe, na ogół poważnie zniekształcone korozją.

V. Dzieje zabytku w końcowej fazie średniowiecza i czasach nowożytnych. Informują o nich dwa zespoły znalezisk, z których jeden odnosi się do: A/ okresu między zakończeniem budowy klasztoru romańskiego i schyłkiem XIII w., B/ drugi zaś dotyczy przebudowy opactwa w XVI i XVII stuleciu.

A. /lata 1240-1300/. Owcześnie historię dokumentują wyłącznie cysterskie materiały nekropoliczne z dwiema grupami pochówków:

1. Groby z okresu II najazdu tatarskiego /1259-1260/. Ogółem odkryto dotąd osiem pochówków, w regularnym układzie rzędomym. Są to orientowane głową na zachód szkieletowe groby zakonników pomordowanych przez Tatarów, pochowani zostali w drewnianych trumnach bez wyposażenia. Niektóre ze szkieletów noszą ślady okaleczeń białą bronią.

Groby tkwią częściowo w negatywie fundamentu wschodniej ściany prezbiterium I kościoła. Na grobie nr 3 zalegała wtórnie użyta prostokątna płyta piaskowcowa /1,74 x 0,43 m/ z wyrytym na niej przedstawieniem miecza, pochodząca zapewne z jakiegoś dawnego grobu rycerskiego.

go /XII w. ?/ o niewiadomej lokalizacji.

2. Groby opatów lub dobrodziejów klasztoru. Zalegały ponad cmentarzyskiem wczesnośredniowiecznym /nr 2 i 12/. Przetrwwały w stanie fragmentarycznym. Wyróżniają się one zastosowaniem kamiennej obudowy, wykonanej z bardzo starannie opracowanych ciosów piaskowcowych. Pochówku dokonano w istniejącej już galerii krużganku, najprawdopodobniej jeszcze w ciągu XIII w.

B. Opactwo nowożytne. W stratygrafii terytorium klasztornego, fazie tej odpowiadają warstwy niwelacyjne związane z przebudowami w połowie XVI wieku i XVII stulecia, z czego ostatnia pozostawiła specjalnie obfite nawarstwienie. Są to destrukty budulca i detali kamiennych oraz wszystkie rodzaje ceramiki architektonicznej jak również ceramika miejscowa i włoska, szkło witrażowe, przedmioty z żelaza i metali kolorowych, w postaci np. fragmentu brązowego pektorału proveniencji ruskiej lub bizantyjskiej. Osobną pozycję stanowią relikty niezlokalizowanych grobów; należą do nich fragmenty trzech piaskowcowych płyt nagrobnych kształtu trapezowatego, użyte wtórnie jako budulec i płyty posadzkowe. Zdają się one pochodzić z dawnego cmentarza klasztornego z końca XII-XIII wieku.

Omawiana warstwa wchłonęła też całkowicie materiał późnośredniowieczny reprezentowany głównie ceramiką i szkłem, jak dotąd brak dla tego okresu śladów działalności budowlanej. Zabytki charakterystyczne dla nowożytnych dzieł klasztoru, są to: 1/ nieliczne detale architektoniczne kamienne i ceglane z 1 połowy XVI wieku; 2/ ozdobne kafle piętrowe z XVI-XVII wieku; 3/ ceramika, w tym duża ilość naczyń szklanych z XVI-XVIII wieków; 4/ szkło stołowe i okienne z XVI-XVIII wieków; 5/ przedmioty metalowe /przeważnie żelazne gwoździe/; 6/ moneta z 1666 r. /znaleziona w gruzie/.

Bogactwo oraz wysoka wartość historyczna i kulturowa ujawnionych faktów, których znaczenie wykracza niejednokrotnie poza lokalną historię klasztoru i samego Wąchocka, przemawiają za koniecznością kontynuowania poszukiwań. Przewidziane są dalsze prace budowlane, mogące pociągnąć za sobą bezpowrotne zniszczenie wielu cennych elementów. Dokładne rozpoznanie faz historycznych obiektu nie jest obojętne z punktu widzenia potrzeb konserwatorskich.

Należy postulować:

1. objęcie całości zabytkowego zespołu i jego terytorium skuteczniejszym niż dotychczas nadzorem konserwatorskim celem zapobieżenia szkodom wyrządzonym w historycznej substancji obiektu niekontrolowanymi ziemnymi i budowlanymi robotami;
2. konserwację i trwałe eksponowanie części odsłoniętych relikwów założenia trzynastowiecznego /np. urzędnia ogrzewcze calefactorium, będące unikatem w Polsce, a także w europejskim budownictwie cys-

terskim/ oraz niektórych pozostałości wcześniejszych faz kulturowych;

3. jak najrychlejszą konserwacją zabytków ruchomych pochodzących z wykopalisk. Szczególnie palącą sprawą jest konserwacja i pełne specjalistyczne opracowanie takich zabytków, jak ceramika, szkło, kafle i metale. Dalsza zwłoka w poddaniu ich zabiegom konserwatorskim, grozi utratą wielu pozycji ważnych dla nauki i kultury.

Materiały zabytkowe przechowywane są na terenie klasztoru; pozostają one w gestii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Kielcach.

WIELOTÓW, gm. Grabice
woj. zielonogórskie
Stanowisko 2

patrz
okres lateński

WOLIN
woj. szczecińskie
Stanowisko 1

Zakład Archeologii Nadodrza
Instytutu Historii Kultury
Materiałnej PAN

Badania prowadził dr Władysław Filipowiak i mgr Jerzy Wojtasik. Finansował IHKM PAN. Czwarty sezon badań. Badania centrum wczesnośredniowiecznego miasta Wolina.

Badania kontynuowano na arze 1709. W wykopie 6 wyeksplorowano do końca poziom VIII, IX, X, XI, XII, rozpoczęto XIII. Datuje się je na początek X-XI wieku. Poziomy konstrukcyjne od VIII-XI zawierały zabudowania wzniesione systemem międzysłupowym, w kilku przypadkach plecionkowym. Zabudowania wystąpiły przeważnie fragmentarycznie. Nie wszystkie ściany zachowały się, niektóre wychodziły poza ramy wykopu. Poszczególne donostwa lub zabudowania gospodarcze były posadwione na tych samych miejscach co wyżej zalegające. W niektórych domach wystąpiły paleniska rozmieszczone w narożnikach lub przy ścianach. Ułożono je z polnych kamieni, przeważnie jednowarstwowo, na podłożu glinianym. Przy niektórych zachowały się ślady drewnianej obudowy - okółkowe dranice lub belki.